

Postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe. Studium z zakresu postępowania administracyjnego

Przejdź do produktu na www.ksiegarnia.beck.pl

Wstęp

Przedmiotem niniejszej pracy jest postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe ujmowane jako administracyjne postępowanie szczególne. Postępowanie to jest jednym z postępowań składających się na szerszą kategorię, jaką stanowi postępowanie w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych (art. 180–181 KPA). Postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe jest odrębną kategorią normatywną, wprost określoną z nazwy przez przepisy prawa. Rozstrzyga się w nim sprawy o świadczenia przewidziane w EmRentyFUSU (emeryturę; rentę z tytułu niezdolności do pracy, w tym rentę szkoleniową; rentę rodzinną; dodatek pielęgnacyjny; dodatek do renty rodzinnej dla sieroty zupełnej; zasiłek pogrzebowy). W postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe ustala się więc uprawnienia do tych świadczeń i określa ich wysokość oraz rozstrzyga się o zakresie i możliwości wykonywania tych praw. Dodatkowo, przepisy postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe stosuje się odpowiednio do niektórych postępowań w sprawach świadczeń równoważnych do świadczeń emerytalno-rentowych (np. w sprawach emerytur pomostowych, nauczycielskich świadczeń kompensacyjnych) oraz postępowań funkcjonalnie związanych z postępowaniem o świadczenia emerytalno-rentowe (np. w sprawach ustalenia kapitału początkowego). Przekłada się to na liczbę decyzji wydanych w tym postępowaniu przez właściwe jednostki organizacyjne ZUS. W 2018 r. wyniosła ona 14 258 097 decyzji¹.

Uprawnienia, o których rozstrzyga się w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe, mają duże znaczenie społeczne. Większość z nich ma charakter długoterminowy i pełni funkcję alimentacyjną. Oznacza to, że świadczenia te w znacznym horyzoncie czasowym są podstawowym źródłem utrzymania ich beneficjentów, które w założeniu ma zastąpić dochód z pracy. Okoliczności te, jak i liczba prowadzonych postępowań o świadczenia emerytalno-rentowe, uzasadniają podjęcie refleksji teoretycznej nad ich regulacją prawną. Jak podkreśla się bowiem w literaturze, przedmiot spraw o świadczenia emerytalno-rentowe przesądza o znacznej prawnej i społecznej wadze

¹ Informacja uzyskana z ZUS w odpowiedzi na wniosek o udostępnienie informacji publicznej.

tych unormowań. Właściwe rozwiązania procesowe w tych sprawach stanowią więc istotny czynnik prawidłowego funkcjonowania całego systemu świadczeń emerytalno-rentowych – zarówno od strony prawnej, jak i społecznej². Potwierdza to choćby okoliczność, że niektóre regulacje postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe od lat pojawiają się w debacie politycznej, stając częstym tematem wystąpień parlamentarzystów (np. postępowanie dowodowe)³.

W literaturze przedmiotu obecnych jest wiele wartościowych prac dotyczących tej problematyki. Jak dotąd brakuje jednak kompleksowego, przygotowanego z perspektywy nauki postępowania administracyjnego opracowania, które uwzględniłoby aktualne przepisy regulujące postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe oraz kontekst teoretyczny, historyczny i porównawczy tej materii normatywnej. Niniejsza praca ma w założeniu wypełnić tę lukę. Opracowanie to wpisuje się więc w nurt badawczy w nauce postępowania administracyjnego, który obejmuje monograficzne opracowania administracyjnych postępowań szczególnych⁴. Badania te nabierają coraz większego znaczenia. W ustawodawstwie obserwowany jest bowiem wzrost tendencji dekodyfikacyjnych postępowania administracyjnego. Liczba odrębnych od KPA regulacji dotyczących postępowań, w których różne podmioty wydają akty administracyjne, stale rośnie i obejmuje szeroki wachlarz rozwiązań prawnych. W tym sensie refleksja naukowa poświęcona administracyjnym postępowaniom szczególnym jest dzisiaj niezbędnym uzupełnieniem rozważań dotyczących ogólnego postępowania administracyjnego. Ten stan rzeczy dodatkowo uzasadnia podjęcie badań nad postępowaniem o świadczenia emerytalno-rentowe.

² Zob. *J. Jagielski*, Renty i emerytury z ubezpieczenia społecznego. Sposób i tryb postępowania, Przewodnik Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych 1999, Nr 6, s. 10.

³ W VIII kadencji Sejmu można wskazać np. interpelację Nr 8345 posła *Wojciecha Króla*, interpelację Nr 14216 posłów Jerzego Gosiewskiego i Adama Ołdakowskiego, interpelację Nr 16124 posłanki *Anny Elżbiety Sobeckiej*, interpelację Nr 16338 posłów *Jarostawa Sachajki* i *Pawła Szramki*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=RINTERPELACJE&NrKadencji=8&Typ=INT> (dostęp on-line: 31.12.2019 r.); zapytanie Nr 7704 posłanki *Lidii Burzyńskiej*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=RZAPYTANIA&NrKadencji=8&Typ=ZAP> (dostęp on-line: 31.12.2019 r.).

⁴ Zob. np. *M. Bernatt*, Sprawiedliwość proceduralna w postępowaniu przed organem ochrony konkurencji, Warszawa 2011; *K. Celińska-Grzegorzczak*, Postępowanie patentowe jako szczególne postępowanie administracyjne, Warszawa 2009; *F. Elżanowski*, Prawnoprocesowa sytuacja przedsiębiorstwa energetycznego w sprawach z zakresu regulacji energetyki, Warszawa 2015; *D. Sylwestrzak*, Postępowanie przed Prezesem Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Warszawa 2012.

Punktem wyjścia niniejszej pracy stały się trzy tezy.

Po pierwsze, na gruncie obowiązujących przepisów możliwe jest wyodrębnienie pewnego zespołu norm prawnych, które dają podstawę do zrekonstruowania modelu postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Grupę tę tworzą zarówno normy, które regulują wyłącznie ciąg czynności zmierzających do rozstrzygnięcia sprawy o świadczenie emerytalno-rentowe w drodze decyzji, jak i normy o szerszym zakresie zastosowania (postępowania w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych, wszystkie postępowania administracyjne). Regulacje te wchodzą jednak ze sobą w związki, które pozwalają rozpatrywać je łącznie oraz w taki sposób dokonywać ich opisu i analizy. Mowa tu o przepisach EmRentyFUSU, PostEmRentR11, SysUbSpołU, KPA, KPC i niektórych innych aktów normatywnych. Model jest przy tym rozumiany jako uproszczony, uogólniony i schematyczny opis zjawiska prawnego, który obejmuje jego najbardziej charakterystyczne właściwości⁵.

Po drugie, możliwe i zasadne jest ujmowanie postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe jako administracyjnego postępowania szczególnego, a w rezultacie – jego opis i analiza za pomocą siatki pojęciowej właściwej nauce postępowania administracyjnego. Przemawia za tym nie tylko odesłanie do stosowania wprost w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe przepisów KPA (art. 124 EmRentyFUSU, art. 123 SysUbSpołU oraz art. 180 § 1 KPA), możliwość ujmowania sprawy o świadczenie emerytalno-rentowe jako sprawy indywidualnej, o której mowa w art. 1 pkt 1–2 KPA, ale przede wszystkim – posługiwanie się przez ustawodawcę w regulacji tego postępowania terminami prawnymi i konstrukcjami zaczerpniętymi z ogólnego postępowania administracyjnego. Proces ten zresztą w ostatnich latach przybiera na sile⁶. Ujmowanie w ten sposób postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe nie przesądza jednak o materialnoprawnej kwalifikacji rozstrzyganej w nim sprawy. Jest to odrębna kwestia. Godzi się bowiem zauważyć, że w postępo-

⁵ Por. *T. Langer*, O modelach i modelowaniu w naukach prawnych, PiP 1987, Nr 9, s. 40–41; *R. Tokarczyk*, Uwagi ogólne o niektórych modelach systemów prawnych, PiP 1986, Nr 11, s. 29.

⁶ Można tutaj wskazać nowelizację art. 114 EmRentyFUSU, dokonaną ustawą z 10.2.2017 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r. poz. 715). Istotnie upodobniła ona postępowanie przewidziane tym przepisem do postępowania w sprawie wznowienia postępowania (art. 145 i n. KPA). W podobny sposób można ujmować wprowadzenie w PostEmRentR11 konstrukcji obecnych w ogólnym postępowaniu administracyjnym, np. odmowy wszczęcia postępowania (§ 4 ust. 4, 6 PostEmRentR11) czy dowodów nienazwanych (§ 29 ust. 1 PostEmRentR11).

waniu administracyjnym niekiedy rozstrzyga się sprawy, które w sensie materialnym mają charakter cywilny lub autonomiczny.

Po trzecie, tworzenie administracyjnych postępowań szczególnych – jako regulacji odrębnych od ogólnego postępowania administracyjnego, unormowanego w KPA – jest uzasadnione, gdy spełnione są dwa warunki. Pierwszy przewiduje, że za stworzeniem takiej regulacji przemawia specyfika norm prawa materialnego konkretyzowanych w tym postępowaniu lub norm prawa ustrojowego, tworzących jego organizacyjne ramy. Drugi zakłada zaś, że tak skonstruowane unormowania szczególne nie mogą prowadzić do osłabienia gwarancji podstawowych wartości procesowych, które są właściwe dla postępowania administracyjnego. W polskiej kulturze prawnej dekodyfikacja postępowania jest zjawiskiem ocenianym negatywnie. Z tego powodu każdy jej przejaw musi znajdować dostateczne, prawne uzasadnienie i mieścić się w ramach wyznaczonych dla wszystkich danego rodzaju postępowań regulowanych prawem.

Tak sformułowane tezy rzutują na cele badawcze, które postawiono przed niniejszą pracą. Można wskazać osiem takich celów.

Po pierwsze, ustalenie właściwości norm prawa materialnego konkretyzowanych w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe, które mogą lub powinny mieć wpływ na kształt regulacji tego postępowania. W tym celu przebadane zostaną – w podstawowym zakresie – przepisy EmRentyFUSU, które dotyczą praw do poszczególnych świadczeń, o których rozstrzyga się w tym postępowaniu, oraz ich wysokości na tle konstytucyjnego prawa do zabezpieczenia społecznego (art. 67 ust. 1 Konstytucji).

Po drugie, wskazanie cech norm prawa ustrojowego determinujących pozycję organu prowadzącego postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe, które mogą i powinny mieć wpływ na jego regulację prawną. W tym celu analizie poddane zostaną przepisy SysUbSpołU oraz innych aktów normujących strukturę organizacyjną ZUS.

Po trzecie, określenie statusu postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe jako administracyjnego postępowania szczególnego. Mowa tu o ustaleniu jego związków z ogólnym postępowaniem administracyjnym uregulowanym w KPA oraz z innymi administracyjnymi postępowaniami szczególnymi, w tym – składającymi się na kategorię postępowań w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych. W tym celu postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe zostanie przedstawione na tle pojęcia postępowania administracyjnego, pojęcia administracyjnego postępowania szczególnego i jego rodzajów oraz sprawy administracyjnej i sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych.

Po czwarte, ustalenie i ocena powodów, dla których rozstrzygnięcie sprawy o świadczenie emerytalno-rentowe następuje na drodze postępowania administracyjnego. W tym celu zostaną zbadane jego funkcje, pojęcie i rola dekodyfikacji, a także – właściwości rozstrzygania spraw o świadczenia emerytalno-rentowe.

Po piąte, wskazanie katalogu wartości procesowych, których realizacja w przepisach prawa o postępowaniu administracyjnym daje podstawę, by uznać jego wynik za sprawiedliwy, bez względu na merytoryczną treść tego rozstrzygnięcia. W tym celu przeanalizowane zostanie pojęcie i funkcje wartości procesowych oraz ich teoretyczne i prawne źródła.

Po szóste, zrekonstruowanie modelu postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe oraz wskazanie jego cech charakterystycznych, które przesądzą o odrębności w stosunku do ogólnego postępowania administracyjnego. W tym celu szczegółowo zostaną przebadane przepisy EmRentyFUSU, PostEmRentR11, SysUbSpołU, KPA oraz niektórych innych aktów normatywnych. Rozważania te w zasadniczej części zostaną uporządkowane według poszczególnych faz postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe, a zwięźczy je podjęcie próby wyodrębnienia jego zasad. Pozwoli to wypuklić najbardziej istotne, konstrukcyjne cechy postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

Po siódme, weryfikacja, czy cechy charakterystyczne postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe znajdują uzasadnienie w treści konkretyzowanych w nim norm prawa materialnego, oraz norm prawa ustrojowego, które tworzą ramy jego prowadzenia. W tym celu najpierw zostaną szczegółowo zbadane związki między poszczególnymi, właściwymi dla postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe rozwiązaniami procesowymi a normami prawa materialnego i prawa ustrojowego. W dalszej kolejności tak uzyskane wyniki będą zestawione z rozwiązaniami obowiązującymi w tym zakresie w przeszłości w prawie polskim oraz w innych porządkach prawnych, w których skodyfikowane jest ogólne postępowanie administracyjne, a prawo do świadczeń emerytalno-rentowych ustala się z uwzględnieniem podobnych przesłanek co w prawie polskim. Pozwoli to ocenić, czy w rzeczywistości materialnoprawna specyfika spraw o świadczenia emerytalno-rentowe uzasadnia stworzenie odrębnej regulacji proceduralnej złożonej z przedstawionych w pracy rozwiązań.

Po ósme, weryfikacja, czy obowiązujący kształt regulacji postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe wystarczająco gwarantuje właściwe dla postępowania administracyjnego wartości procesowe. Zabieg ten umożliwi sformułowanie oceny, czy rozwiązania procesowe składające się na to administra-

cyjne postępowanie szczególnie mieszczą się w ramach, którym powinny odpowiadać wszystkie postępowania administracyjne.

Tak ujęte cele pracy zdeterminowały wykorzystane w niej metody. W niniejszym opracowaniu zastosowano metodę formalno-dogmatyczną, metodę historyczną oraz metodę porównawczą.

Metoda formalno-dogmatyczna posłuży do analizy obowiązujących norm prawnych, które składają się na regulację prawną postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe; kluczowych norm prawa materialnego, które podlegają konkretyzacji w tym postępowaniu oraz najważniejszych norm prawa ustrojowego tworzących ramy jego prowadzenia. Za pomocą tej metody zbadane zostaną normy prawne rekonstruowane z przepisów EmRentyFUSU, PostEmRentR11, SysUbSpołU, KPA, KPC oraz niektórych innych aktów normatywnych. Metoda ta posłuży także do analizy regulacji konstytucyjnych istotnych z punktu widzenia rozważań prowadzonych w pracy.

Metoda porównawcza zostanie wykorzystana do zbadania niemieckich, czeskich, słowackich, chorwackich i estońskich regulacji prawnych postępowania przed organem administracji publicznej zmierzającego do wydania indywidualnego i konkretnego rozstrzygnięcia o prawie do świadczenia z ubezpieczenia społecznego, które chroni ryzyko dożycia wieku emerytalnego, niezdolności do pracy lub utraty żywiciela. Za pomocą tej metody przeanalizowane zostaną obce rozwiązania, które odpowiadają kluczowym regulacjom postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe, a następnie – zostaną one z nimi porównane. Szczegółowe założenia metodologiczne badania porównawczego są przedstawione w rozdziale XI pkt 1. niniejszej pracy.

Metoda historyczna posłuży do analizy regulacji prawnych postępowania przed organem administracji publicznej w sprawach o świadczenia emerytalno-rentowe, które obowiązywały w przeszłości: od 1928 r. do 1998 r., a w części – do 2011 r. Za pomocą tej metody zostaną zbadane wynikające z przepisów obowiązujących w przeszłości związki postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe ze skodyfikowanym ogólnym postępowaniem administracyjnym, zakres regulacji tego administracyjnego postępowania szczególnie oraz typowe dla niego rozwiązania procesowe.

Przedstawione cele oraz zastosowane w pracy metody zdeterminowały jej strukturę. Praca składa się ze wstępu, jedenastu rozdziałów oraz zakończenia.

W rozdziale pierwszym omówiono właściwości najważniejszych norm prawa materialnego konkretyzowanych w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe oraz norm prawa ustrojowego tworzących ramy jego prowa-

dzenia. Ustalono, które z nich mogą mieć wpływ na kształt regulacji tego administracyjnego postępowania szczególnego oraz wskazano, w jakim zakresie powinny one zostać w niej odzwierciedlone. Rozważania te prowadzono na tle ustaleń dotyczących związków między prawem materialnym i prawem ustrojowym a prawem procesowym.

W rozdziale drugim przedstawiono postępowanie o świadczenia emerytalno-rentowe jako postępowanie administracyjne. Omówiono pojęcie postępowania administracyjnego i jego funkcje, pojęcie postępowania administracyjnego szczególnego oraz charakter sprawy o świadczenie emerytalno-rentowe. Przedstawiono związki między ogólnym postępowaniem administracyjnym a postępowaniem o świadczenia emerytalno-rentowe. Rozważania te prowadzono na tle pojęcia i funkcji dekodyfikacji postępowania administracyjnego oraz ewolucji rozwiązań prawnych dotyczących postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

Rozdział trzeci poświęcono wartościom procesowym w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe. Przedstawiono ich pojęcie, funkcje oraz teoretyczne i prawne źródła. Sformułowano jednocześnie katalog tych wartości. W ten sposób zrekonstruowano minimalny standard, któremu musi odpowiadać regulacja postępowania administracyjnego, w tym – postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

Rozdział czwarty dotyczy podmiotów postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. W tej części pracy zaprezentowano pojęcie podmiotów postępowania administracyjnego, przeprowadzono ich klasyfikację oraz przedstawiono pozycję wszystkich podmiotów biorących udział w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe. Wskazano podmioty główne i podmioty uboczne tego postępowania, scharakteryzowano, w jaki sposób biorą one w nim udział, a następnie – porównano te ustalenia z układem podmiotowym ogólnego postępowania administracyjnego.

W rozdziale piątym omówiono fazę wszczęcia postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Przeanalizowano tryb wszczęcia tego postępowania na wniosek i z urzędu. Omówiono konstrukcję odmowy wszczęcia postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe, jej funkcje i formę. Wskazano również podstawowe różnice w regulacji fazy wszczęcia postępowania między postępowaniem o świadczenia emerytalno-rentowe a ogólnym postępowaniem administracyjnym.

W rozdziale szóstym przebadano fazę rozpoznawczą postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Zaprezentowano w nim system środków dowodowych w tym postępowaniu oraz jego właściwości, a także omówiono

zagadnienie ciężaru dowodu. Przedstawiono także czynności procesowe podejmowane w tej fazie, w tym szczegółowo przeanalizowano cechy postanowień wydawanych w postępowaniu o świadczenia emerytalno-rentowe. Omówiono cechy charakterystyczne fazy rozpoznawczej tego postępowania na tle regulacji ogólnego postępowania administracyjnego.

Rozdział siódmy poświęcono fazie zakończenia postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Omówiono w nim szczegółowo zagadnienie terminów załatwiania spraw oraz sposobów zakończenia postępowania. Przeanalizowano pojęcie, charakter prawny i strukturę decyzji organu rentowego. Zbadano również konstrukcję umorzenia postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Wskazano odrębności tej fazy w stosunku do analogicznych rozwiązań przewidzianych w KPA.

Rozdział ósmy i rozdział dziewiąty dotyczą fazy weryfikacyjnej postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

W rozdziale ósmym omówione zostało zagadnienie weryfikacji decyzji organu rentowego w postępowaniu odwoławczym w zależności od ich przedmiotu. Odrębnie analizowana była droga odwoławcza od decyzji w sprawie przyznania lub odmowy przyznania świadczeń w drodze wyjątku oraz od decyzji organu rentowego w innych sprawach. Przedstawione zostały konstytucyjne i ustrojowe uwarunkowania przyjętych rozwiązań. W odniesieniu do sądowego postępowania odwoławczego prowadzona w pracy charakterystyka skupia się na związkach między tym postępowaniem a postępowaniem o świadczenia emerytalno-rentowe. W pozostałym zakresie kwestie te należą bowiem do nauki prawa procesowego cywilnego.

Rozdział dziewiąty poświęcono weryfikacji prawomocnych decyzji organu rentowego w trybach nadzwyczajnych postępowania. Przedstawiono system weryfikacji prawomocnych decyzji organu rentowego i wyodrębniono z nich tryb nadzwyczajny. Omówiono konstytucyjne i prawnomiędzynarodowe ramy weryfikacji decyzji w trybach nadzwyczajnych. Na tym tle przeanalizowano przesłanki i tryb uchylecia lub zmiany prawomocnej decyzji rentowej oraz ponownego ustalenia prawa do świadczenia (art. 114 EmRentyFUSU).

W rozdziale dziesiątym podjęto próbę wyodrębnienia zasad postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. W tym celu przebadano poglądy teorii prawa na zasady procesowe oraz ustalono definicję zasady postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe i kryteria wyodrębnienia tych zasad. Przedstawiono ich katalog i określono relacje do zasad ogólnych KPA. W ten sposób uzyskano kluczowe elementy modelu postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe.

Rozdział jedenasty poświęcono przedstawieniu obcych rozwiązań prawnych dotyczących postępowania przed organem administracji publicznej, które zmierza do wydania indywidualnego i konkretnego rozstrzygnięcia o prawie do świadczenia z ubezpieczenia społecznego chroniącego ryzyko dożycia wieku emerytalnego, niezdolności do pracy lub utraty żywiciela. Zaprezentowane niemieckie, czeskie, słowackie, chorwackie i estońskie regulacje zestawiono z kluczowymi rozwiązaniami polskiego postępowania o świadczenia emerytalno-rentowe. Wskazano rozwiązania procesowe lub pewne tendencje w ich ukształtowaniu, które są typowe zarówno dla polskich, jak i wszystkich lub większości zbadanych regulacji.

W zakończeniu pokrótce wskazano, w jaki sposób zrealizowane zostały poszczególne cele badawcze postawione przed niniejszą pracą. Podjęto również próbę weryfikacji tez, które stanowiły punkt wyjścia podjętych rozważań.

Opracowanie uwzględnia stan prawny na 1.5.2020 r.

*

Praca ta powstała dzięki życzliwości wielu osób. Wszystkim im należą się podziękowania.

Szczególnie chciałbym podziękować Pani Profesor *Gertrudzie Uścińskiej*. Bez Pani Profesor praca ta by nigdy nie powstała. Bardzo dziękuję za inspirację i wsparcie w przygotowaniu tego opracowania.

Podziękowania kieruję także do Pana Profesora *Kamila Antonowa* za podjęcie się trudu recenzji tego opracowania oraz wszystkie uwagi i wskazówki, których mi udzielił.

Chciałbym również podziękować pracownikom ZUS, którzy podczas prac nad książką służyli wiedzą dotyczącą praktyki stosowania prawa i danymi statystycznymi.

Warszawa, 1.5.2020 r.

Autor

[Przejdź do księgarni →](#)



ksiegarnia.beck.pl